

DEUİFD LVI / 2022, ss. 51-83.

**Tercüme Eserlerde Dipnot Verilirken Verilen Dipnot İle Adres
Gösterilen Temel Kaynağın Uyuşması Meselesi
(Hayri Kırbasoğlu Hadis Müdafaası Örneği)***

Abdülkadir PALABIYIK**

ÖZ

Dipnotlar verilerek yapılan akademik ve bilimsel çalışmalarda verilen bilgilerle dipnot olarak gösterilen adresteki bilgilerin mutabakatı yapılan ilmi çalışmaya güveni de artırır. Özellikle aynen alıntılarda bu mutabakat daha da önem arz eder. Bunun yanında karşılaştırma, telmih, tahkiye etme, özet olarak sunma vb. dipnotlandırma teknikleri de olabilir. Bu durumlarda ise alıntı ile dipnot arasındaki ilişki ve irtibatın nasıl olduğunu belirten "bakınız" (bkz), "karşılaştırınız" (krş.) ve "benzer rivayetler için bakınız" gibi kısaltmalar veya alıntı biçimini açıklayıcı cümleler verilmelidir. Eğer böyle bir durum yoksa dipnotlar genellikle aynen alıntı gibi anlaşılır.

İbn Kuteybe'nin "Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis" adlı kitabını ve Hayri Kırbasoğlu tarafından yapılan "Hadis Müdafaası" isimli tercümesini dipnot-referans kaynak ilişkisi ve mutabakatı açısından inceledik. Te'vil'in Arapçasında ayetlerin yerleri gösterilmiş fakat "hadislerin tahriri" yapılmamıştır. Buna karşılık Kırbasoğlu tercümede "hadislerin tahriri"ni de vermiştir. Biz de bu tahrirlerden hareketle tercümenin Te'vil'in Arapçası ve dipnotlarda verilen temel hadis kaynaklarından sadece veya birinci kaynak olarak verilmiş olan Buhari'nin *Sahib*'indeki yerlerini bulup karşılaştırmaya çalıştık.

Yaptığımız karşılaştırma sonucu özellikle dipnotlarda kaynak olarak gösterilen yerde olmayan hadisler, eksik olanlar, konu farklılığı olanlar ve Te'vilin ana metni ve tercümesinde bahsedilen konu ile alakası olmayan hadislerin mevcudiyeti özellikle dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tercüme, Dipnot, Temel Kaynak, İbn Kuteybe, Te'vil

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye, e-mail: abdulcadir@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9563-541X>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi: 03.08.2022

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi: 30.08.2022

**The Issue of Consistency Between the Footnotes Given and
the Main Source Referred in the Footnotes in Translated Works
(Example of “Hayri Kırbaşoğlu: Hadis Müdafaası”)**

ABSTRACT

The consistency of the information given in academic and scientific studies with footnotes and the information in the address shown as footnotes also increases the confidence in the scientific study. This consistency is even more important, especially in direct quotations. Besides quotations, comparison, short reference to familiar story, to narrative, summary presentation etc. footnotes types can also be used. In these cases, abbreviations or explanatory sentences should be given, such as see (see), compare (cf.), see for similar narrations, which indicate the relationship and connection between the quotation and the footnote. If this is not the case, footnotes are generally understood as quotations.

We examined Ibn Kutaybe's book called "Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis" and its translation titled "Hadis Müdafaası" (Hadith Defense) by Hayri Kırbaşoğlu in terms of footnote-reference source relationship and consistency. In the Arabic of Ta'wil, the places of the verses are shown, but the "originals of the hadiths" (Hadith with full reference list) is not made. On the other hand, Kırbaşoğlu has given the "the originals of the hadiths" in the translation. Based on these interpretations, we tried to find and compare the Arabic of the translation in Ta'wil and its place in the Sahih of Bukhari, which is given only or some times as the primary source of the main hadith sources given in the footnotes.

As a result of our comparison, it is particularly noteworthy that there are: hadiths that are not in the place indicated as the source in the footnotes, that some hadiths are missing, that have differences in subject, and that there are hadiths that are not related to the subject mentioned in the main text and translation of Ta'wil.

Keywords: Hadith, Translation, Footnote, Main Source, Ibn Qutayba, Ta'wil

GİRİŞ

İlmi gelişmeleri toplumun sosyal, siyasal, ekonomik, fikri ve kültürel anlayış, kavrayış ve problemlerinden ayrı düşünmek nerdeyse imkansız gibidir. İnceleme konusu yapılan İbn Kuteybe'nin Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis adlı eserinde de yazıldığı zamanın bu türden tartışmalarının izlerini taşıdığı görülmektedir.

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, fikri ihtilafların ekoller arasında yoğun olarak yaşandığı dinamik bir döneme tekabül etmektedir. Başta Halku'l-Kur'an olmak üzere Allah'ın sıfatları, ru'yetullah, haşrin cismaniliği, insan iradesi ve hürriyeti vb. birçok konu bu sırada tartışılmıştır. Mezkûr konular ile ilgili tartışmalar farklı kültür havzalarından tercüme edilen eserlerin de etkisiyle hız kazanmıştır. Fikir ve kültürü etkileyen bu tercüme faaliyetleri ile rivayetlerde aktarılan konuların rasyonel boyutları tartışılmaya başlanmış, felsefenin “nasıl ve niçin” sorularına mukabil, Mu'tezile ve Ehli Rey akıl ve istidlal yoluyla bazı cevaplar vermişlerdir. Özellikle ilmi sahadaki aktörlerden Ehli Hadis, Mu'tezile, Mürcie ve Ehli Rey arasında ciddi mücadeleler yaşanmış; savunu ve reddiyeler karşılıklı olarak kaleme alınmıştır.¹

Eserdeki en temel konu, Ehli Hadis ile Ehli Rey ve kelamcılar arasında gerilime sebep olan rivayetlere bakış açısındaki farklılıktır. İbn Kuteybe meselelerin çözümünde kıyasa sıklıkla müracaat etmelerinden dolayı da Ehli Rey'i eleştirmiştir.²

İncelediğimiz Te'vilü muhtelifi'l hadis adlı esere gelince, İbn Kuteybe'nin Hadisle ilgili en önemli çalışmasıdır. İbn Kuteybe, eserinde Mutezile âlimlerinin muhaddislerle ilgili olarak ortaya attıkları ithamlara cevaplar verir. Eser, ilk defa Mahmud Şabenderzade tarafından neşredildi (Kahire 1326/1908). Daha sonra es-Seyyid Ahmed Sakr (Kahire 1378/1958), Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire 1386/1966), İsmail el-Hatîb el-Is'irdî (Taif 1400/1979) ve Abdulkadir Ahmed Atâ (Kahire 1402/1981, Beyrut 1988) tarafından da neşredilmiştir. Eserin ayrıca, Kahire 1400/1979, Beyrut 1982 ve Dımaşk 1962 baskıları da

¹ Bayram Kanarya, “İbn Kuteybe'nin İhtilaflı Hadislere Yaklaşımı -Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis Eseri Örneğinde”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/İDEKTA (2021), 33-43.

² Kanarya, “İbn Kuteybe'nin İhtilaflı Hadislere Yaklaşımı -Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis Eseri Örneğinde”, 36.

bulunmaktadır. Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs. Gérard Lecomte tarafından Fransızca'ya (Le Traité des divergences du hadit d'İbn Outavba. Damas 1962) ve Hayri Kırbaşoğlu tarafından da Türkçe'ye (Te'vilu muhtelifi'l-hadîs. istanbul 1979) tercüme edilmiştir. Diğer taraftan, eser hakkında G. Lecomte'nin yazdığı makale (St. XXVII, 5-40), 1. Kafi Dönmez tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İslam Medeniyeti Dergisi. 3-37). Eser, kaynaklarda Kitâbu Muhtelifi'l-hadîs. Kitâbu lhtilâfi'l-hadîs. Kitâbu lhtilâfi te'vîli'l-hadîs. Kitâbu Müskili'l-hadîs. Kitâbu lhtilâfi'l-hadîs ve's sünen. Kitâbu'l-Münâkâda, Kitâbu'r-Reddi alâ men kâle bi tenâkudi'l-hadîs elletî kîle bi tenâkudiha adlarıyla da zikredilmektedir.³

Bilindiđi gibi arapçadan dilimize birçok eser tercüme edilmiştir. Bunlardan bir kısmı gayet ilmi değeri olan ve konusu itibariyle sadece uzmanları ilgilendiren telifattır. Muhtevası bakımından Hadis İlmi için gayet önem arzeden kaynaklardan biri de hiç şüphesiz, İbn Kuteybe'nin Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis dir.

Çalışmamıza esas teşkileden bu eser, yazılış gayesi bakımından kendi devrinde Hadis ve Hadisçilere yönelik aşırı veya haksız hücumlardan birisi olarak Hadislerdeki çelişkilerdir. Diğer hadis ashâbı gibi bu iddiaların yersiz olduğunu savunan İbn Kuteybe de muarızların iddialarına konu olan rivayetleri incelemiş ve kendi zaviyesinden bunları bir bakıma te'vil ve izahını yapmıştır.

Mezkur eser, bu kıymetinden dolayı Hayri Kırbaşoğlu tarafından tercüme edilerek Türk okurunun istifadesine sunulmak üzere basılmıştır.

Araştırmamıza mihver teşkil eden eser ve tercümesi hakkında bu kısa bilgilendirmeden sonra böyle bir çalmaya neden ve niçin karar verdik? Sorusu akla gelmektedir. Esasen bunun cevapları arasında günümüz araştırmalarında, hadis ilmine dair telif ve tercüme olarak gerek kitap gerekse makalelerde görülen diğer bazı problemler yanında, kaynaklara atıf, onların kullanılması, yorumlanması, asli kaynaklardan temin ve tesbit edilen metinlerin tercümeleriyle mukayesesi ve dipnotlandırılması gibi aşamalarda rastlanan teknik hataların mevcudiyeti

³ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim b. Kuteybe El-Kûfi (Ö.276/889)", *Şarkiyat Mecmuası* 8 (2011), 186-187; Ayrıca bkz. Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası* (Ankara: Otto, 2017). 12-13, 362-365

dikkat çekmektedir. Nitekim Lisans düzeyinde 3.sınıf öğrencilerime Hadis III dersinde “İhtilafu’l-Hadis” konusunu anlatacaktım. Genel olarak İsmail Lütfü Çakan hocanın “*Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*” adlı kitabından istifade ediyordum. “Hadisin Kitaba İhtilafı” başlığı altındaki malumatları okurken bir hadisin tercümesi dikkatimizi çekti. Orada şöyle deniliyordu:

Ahmed b. Hanbel’in tahriç ettiği hadiste Resulullah, “kim intikam alır korkusuyla yılanları öldürmekten çekinirse, şüphesiz kafir olur” buyurmuştur.⁴ İşin uzmanı olmayanların bile dikkatini çekecek olan bu tercüme enteresandı. Zira “kafir olmak” imâni bir kavram olup ciddi bir suçlamaydı ve “yılanı öldürmeyi terk etmek” küfre götürecek kadar mühim ve büyük bir iş –günah- olmamalıydı. Lâkin rivâyetin arapça metni için dipnot olarak verilen Ahmed b. Hanbel’in Müsned’inin ilgili cilt ve sayfasına baktığımızda orada “kafir olur” diye bir ibare yoktu.⁵ Öyleyse bu yanlışlık nereden kaynaklanıyor olabilirdi? Zira Çakan hoca söz konusu metinleri rahatlıkla doğru tercüme edebilecek Arapça bilgi ve birikimine sahiptir.

Mezkur hadisin böyle bir tercümesi için akla bazı ihtimaller ve tedbirler gelmekte ve bizim de aklımıza, “İhtilafu’l-Hadis” alanında en meşhur eser olan İbn Kuteybe’nin “Te’vil-ü Muhtelifi’l-Hadis” adlı eserine bakmak geldi. Söz konusu hadisin geçtiği yeri bulduğumuzda yanlışlığın nereden kaynaklandığını da tespit etmiş olduk. Yanlışlık İbn Kuteybe’den kaynaklanıyordu. Hadisin İbn Kuteybe’nin Te’vil’indeki Arapçası ile temel kaynaklardaki Arapça metni farklıydı.⁶

⁴ İsmail Lütfü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: İFAV, 2012), 160. Hadisin kaynağı olarak da Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/230’u vermiştir.

⁵ Söz konusu hadisin metni şu şekildedir:

إِبْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَرَكَ الْحَيَاتِ مَخَافَةَ طَلِبِهِنَّ، فَلَيْسَ مِنَّا مَا سَأَلْنَا عَنْهُنَّ مِنْذُ حَارَبْنَاهُنَّ"

Görüldüğü gibi burada “kafir olur” diye bir söz yok. Bkz. Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı, 1413), 1/230.

⁶ Söz konusu hadisin temel kaynaklardaki rivayet farklılıkları ve nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili konuyu diğer bir makalemizde ele alıyoruz.

Te'vil'deki metin şu şekildeydi:

قالوا حديث يبطله القرآن قالوا رويتم أنه قال عليه السلام من ترك قتل الحيات محافة
الثأر فقد كفر⁷

Anlaşılan o ki Çakan hoca İbn Kuteybe'den faydalanarak bu örneği vermiş, hadisin kaynağı olarak da Ahmed b. Hanbel'in Müsnedine atıfta bulunmuş fakat metinleri karşılaştırma yoluna gitmemiş olmalıydı.

Diğer taraftan Te'vil'in "Hadis Müdafaası" adıyla Hayri Kırbaşoğlu tarafından yapılan tercümesine baktık. Hayri Bey'in de aynı yanlışlığa düştüğünü gördük. O da dipnotta Te'vil'de hadis olarak verilen metnin (rivayetin) kaynaklardaki yerine işaret etmiş fakat maalesef metinlerin karşılaştırmasını yapmamış olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Bu örnekten hareketle acaba dipnot (adres, referans) olarak verilen temel kaynaklardaki lafızlar ile -ister telif olsun isterse tercüme – müelliflerin eserlerindeki metinler birbiriyle örtüşüyor mu? Sorusu geldi ve yazarların zikrettikleri metinler ile söz konusu metinler için dipnot olarak verdikleri temel kaynakların karşılaştırılmasının iyi olacağını düşündük.

Bu bağlamda İbn Kuteybe'nin "Te'vil-ü Muhtelifi'l-Hadis"inin Arapçası, bu eserin Hayri Kırbaşoğlu tarafından "Hadis Müdafaası"

⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1408), 90.

⁸ Söz konusu rivayet tercümenin Kelamcıların İddialarına Göre Çelişik, Allah'ın Kitabına Muhalif Olan, Düşüncenin ve Akli Delillerin Reddettiği Hadisler ana bölümünün 4. Alt başlığı olarak "Kur'an'ın iptal ettiğini söyledikleri bir hadis: Resulullah'ın "Kim intikam alır korkusuyla yılanları öldürmeyi terk ederse küfre girmiş olur" dediğini rivayet ettiniz.... Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafaası* (Ankara: Otto, 2017), 108 Kırbaşoğlu tercümesini verdiği metnin, hadisin, rivayetin kaynağı olarak dipnotta, Ahmed b. Hanbel, I, 230; krş. Buhari, 59/15' i vermiş. (Bkz. Kırbaşoğlu aynı sayfa 8. Dipnot). Hadisin kaynağı olarak gösterilen eserlerden Ahmed b. Hanbel'in Müsnedindeki metni yukarıda vermiştik. Buhari'den işaret edilen yere gelince söz konusu adreste yılanlar ve yılanların öldürülme meselesi farklı yönleriyle uzunca iki bab'ta işlenmekte (anlatılmakta) fakat buralarda da "kafir olma" ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. (Bkz. Buhari, "Bed'ül-Halk" 14, 15, IV/97-98, (Çağrı Yayınları İstanbul 1992) .

adıyla yapılan dipnotlu tercümesi ve dipnotlarda referans (müracaat) olarak verilen temel kaynaklardaki metinler arasında böyle bir karşılaştırma yapmayı hedefledim.

Maksadımız polemik ve gayr-i ilmi tartışmalara yol açmak değildir. Tersine kaynakların güvenilirliğini artırmak, eğer varsa yanlışların müteselsilen aktarımının önüne geçmek ve doğru bilgiye ulaşmaktır. Bu çalışmamızda olduğu gibi muasır araştırmaların tekrar ilmi tedkik ve tashihlerden geçirilmesinin taraflar arasında yanlış anlaşılması gibi bir risk taşıdığı bilinmektedir. Bu yüzden olmalı ki, birçok araştırmacının ciddi olarak yeniden gözden geçirildiği örnekler pek az rastlanmaktadır diyebiliriz. Oysa müsamaha ile mukabele görmesi beklenen tenkid veya eleştiri sayesinde günümüzde yapılan pek çok mümtaz araştırmanın daha istifadeli hale gelmesi; sehven veya başka sebeplerle oluşan hata, eksik ve yanlışlardan arınması mümkün olacaktır. Bir bakıma kültürümüzde var olan “istidrak” geleneğini canlı tutma çalışmasıdır.

Bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri hakkında uzunca bilgi vermek gibi bir niyetimiz yok. Fakat özellikle dipnot verilirken temel kaynağa direkt işaret edildiği gibi, bakınız (bkz), karşılaştırınız (krş), benzer metin vs. gibi açıklamaların da bihakkın uygulanmadığı da bir gerçektir. Eğer bu türden sınırlandırıcı ve yönlendirici açıklamalar yoksa, bu durumda tercümeyle alıntı yapılan metinler bire bir örtüşüyor anlamı çıkar.

Tespitler

Dipnotlar verilerek yapılan akademik ve bilimsel çalışmalarda verilen bilgilerle dipnot olarak gösterilen adresteki bilgilerin muvafakatı aynı zamanda yapılan ilmi çalışmaya güveni de artırır. Özellikle aynen alıntılarda bu muvafakat daha da önem arz eder. Bunun yanında karşılaştırma, telmih, tahkiye etme, özet olarak sunma vb. dipnot şekilleri de olabilir. Bu durumlarda ise alıntı ile dipnot arasındaki ilişki ve irtibatın nasıl olduğunu belirten bakınız (bkz), karşılaştırınız (krş.), benzer rivayetler için bakınız gibi kısaltmalar veya açıklayıcı cümleler verilmelidir. Eğer böyle bir durum yoksa dipnotlar genellikle aynen alıntı gibi anlaşılır.

İbn Kuteybe'nin "Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis"⁹ adlı kitabını ve Hayri Kırbaşoğlu tarafından yapılan "Hadis Müdafaası"¹⁰ isimli tercümesini, rivayetlerin orijinal metni ile uyumu, dipnot-referans kaynak ilişkisi ve tutarlılığı açısından inceledik. Te'vil'in Arapça neşrinde ayetlerin yerleri gösterilmiş fakat "hadislerin tahriri" yapılmamıştır. Buna karşılık Kırbaşoğlu tercümede "hadislerin tahriri"ni de yapmıştır. Biz de bu tahrirlerden hareketle tercümenin Te'vil'deki Arapçası ve dipnotlarda verilen temel hadis kaynaklarından sadece veya birinci kaynak olarak verilen Buhari'nin *Sahih*'indeki yerlerini bulup karşılaştırmaya çalıştık. Yaptığımız bu karşılaştırma sonucundaki tespitlerimiz şu şekildedir:

1. Lafız ve Anlam Olarak Dipnotta Gösterilen Kaynakta Aynen Yer Alan Hadisler¹¹

Bu kısımda hem Te'vil'in Arapçasında hem tercümesinde ve hem de dipnot olarak gösterilen kaynakta aynı lafız ve aynı anlamla yer alan hadislerin bir kısmına işaret edilerek tercümeleleriyle birlikte Arapça metinler verilecektir. Arapça metinlerdeki takdim tehirler ve anlamı değiştirmeyen küçük lafız farklılıkları dikkate alınmayacaktır.

a. "Benden sonra bir birinizin boynunu vurup küfre dönmeyin."¹²

لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض¹³

لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض¹⁴

⁹ Bu mukayese ve tedkik çalışmamızda esas aldığımız neşir: Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafıyye, 1408/1988).

¹⁰ Aynı şekilde ana metinle mukayese için Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafaası* (Ankara: Otto, 2017), baskısı kullanılmıştır.

¹¹ Burada ve diğer tespitlerimizde bazı örnekleri verdikten sonra diğerlerine dipnotlarda işaretle dikkat çekeceğiz.

¹² Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafaası*, 27 (27. Dipnot).

¹³ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 30 (4. Paragraf).

¹⁴ Buhârî, "İlim", 43, I/ 38.

b. “Allah Ademi kendi suretinde yarattı.”¹⁵

خلق آدم على صورته¹⁶

خلق الله آدم على صورته¹⁷

c. “Eğer bu ümmetten bir dost edinseydim Ebu Bekir’i edinirdim.”¹⁸

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ حَلِيلًا ، لَأَتَّخِذْتُ أَبَا بَكْرٍ حَلِيلًا¹⁹

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا حَلِيلًا مِنْ أُمَّتِي ، لَأَتَّخِذْتُ أَبَا بَكْرٍ²⁰

d. “Evet üçte bir kafidir, üçte bir de çoktur.”²¹

الثُّلُثُ ، وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ²²

الثُّلُثُ ، وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ²³

e. “Resulullah “nefsimi elinde bulunduran Allah’a and olsun ki ikiniz arasında Allah’ın kitabı ile hükmedeceğim. Yüz koyun ve köle sana iade edilmiştir. Senin oğluna yüz değnek ve bir sene sürgün cezası, bu adamın karısına ise recm cezası! Ey Uneys, bu adamın karısına git, eğer suçunu itiraf ederse onu recmet dedi. Uneys gitti, kadın suçunu itiraf etti, o da onu recmetti.”²⁴

¹⁵ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 29 (50. Dipnot).

¹⁶ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 31 (4. Paragraf) (Yaratma anlamındaki halaka fiili meçhul olarak verilmiş).

¹⁷ Buhârî, “İsti’zan”, 1, VII/125.

¹⁸ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 60, 61 (97. dipnot).

¹⁹ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 49. (2. Paragraf).

²⁰ Buhârî, “Salat”, 80, I/ 120; “Ashâbu’n-Nebi”, 3, IV/ 190-191.

²¹ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 67 (120. dipnot).

²² İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 53 (5. Paragraf).

²³ Buhârî, “Vasaya”, 2, III/186.

²⁴ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 106 (6. dipnot).

وفي حديث النبي - صلى الله عليه وسلم - أنه قلم إليه رجل فقال: يا رسول الله نشدتك بالله ألا قضيت بيننا بكتاب الله، فقام خصمه - وكان أفه منه - فقال: صدق أفضُّ بينا بكتاب الله وأذن لي، قال: قل: قال: إن أبي كان عَسِيْفًا على هذا فزني بامرأته فافتديت منه بمائة شاة وخادم، ثم سألت رجالا من أهل العلم فأخبروني إن على ابني جلد مائةٍ وتعريب عام وعلى امرأة هذا الرجم، فقال: والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله: المائة الشاة والخادم رد عليك، وعلى ابنك جلد مائة وتعريب عام، وعلى امرأة هذا الرجم، واغد يا أنيس على امرأة هذا فإن اعترفت فارجمها. فاعترفت فرجمها²⁵

وفي حديث النبي - صلى الله عليه وسلم - أنه قلم إليه رجل فقال: يا رسول الله نشدتك بالله ألا قضيت بيننا بكتاب الله، فقام خصمه - وكان أفه منه - فقال: صدق أفضُّ بيننا بكتاب الله وأذن لي، قال: قل: قال: إن أبي كان عَسِيْفًا على هذا فزني بامرأته فافتديت منه بمائة شاة وخادم، ثم سألت رجالا من أهل العلم فأخبروني إن على ابني جلد مائةٍ وتعريب عام وعلى امرأة هذا الرجم، فقال: والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله: المائة الشاة والخادم رد عليك، وعلى ابنك جلد مائة وتعريب عام، وعلى امرأة هذا الرجم، واغد يا أنيس على امرأة هذا فإن اعترفت فارجمها. فاعترفت فرجمها²⁶

Örneklerden de anlaşıldığı gibi tercümeyle esas alınan Te'vil'in Arapçasındaki metinlerle kaynak olarak verilen Buhârî'nin Sahihindeki metinler birebir örtüşmektedir.²⁷ Bir dipnotta da zaten istenen ve beklenen böyle olmasıdır.

²⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 76 (2. Paragraf).

²⁶ Buhârî, "Şurut", 9, III/166-167.

²⁷ Diğer örnekler için bkz. Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 107 (7. Dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 89; Buhârî, "Enbiya", 54, IV/151; Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 110 (16. Dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 91 (3. Paragraf); Buhârî, "Cihad ve Siyer", 22, III/208; 112, IV/9; Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 112 (26. Dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 107 (2. Paragraf); Buhârî, "Daavat" 38, VII/ 159; Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 112 (27. dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 107 (2. Paragraf); Buhârî, "Cihad ve Siyer" 25, III/ 209; Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 122 (71. Dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*,

2. Dipnot Olarak Gösterilen Kaynakta Yer Almayan Hadisler

Çalışmamızın her halde en can alıcı noktasını bu kısım oluşturmaktadır. Zira adres olarak gösterilen yerde işaret edilen hadislere rastlanamamıştır. Basım farklılığı, bab numaralandırma farklılığı ve rakamların kaydırılmış veya yanlış yazılmış olabilme ihtimaline karşı adres olarak verilen bilgilerin birkaç hadis öncesi ve sonrası da kontrol edilerek böyle bir sonuca ulaşılmıştır.

Bu kısımda da bazı örnekler karşılaştırmalı olarak sunulacak, diğerlerine de atıfta bulunulacaktır.

a. “Kılıçlarınızı kuşanın sonra muhaliflerinizin cemaatlerini helak edin”²⁸

ضعوا سيوفكم على عواتقكم ، ثم أريدوا خضراءهم²⁹

وما وضعنا أسيفنا على عواتقنا لأمرٍ يُفطعنا³⁰

Buhârî'nin kaynak olarak gösterilen yerinde İbn Kuteybe'nin verdiği Arapça şekliyle bir hadis olmadığı gibi ortak bazı kelimelerin var olmasına rağmen metinle tercüme örtüşmemektedir.

b. “Kim ‘la ilahe illallah’ derse cennete girer. Zina etse de hırsızlık yapsa da mı? Denildi. Evet zina etse de hırsızlık yapsa da dedi.”³¹

من قال لا إله إلا الله، فهو في الجنة قيل وإن زنى وإن سرق؟ قال: وإن زنى وإن سرق³²

c. “Kim ihlas ile ‘La ilahe illallah’ derse cennete girer, cehennem ateşi ona dokunmaz”³³

135; Buhârî, “Tevhid”, 24, VIII/179; Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 129 (82. Dipnot); İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 158; Buhârî, “Cenaiz” 23, II/81...

²⁸ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 25 (1. dipnot) Krş. Buhari 58/18 denmiş. (Cizye 18).

²⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 29 (3. Paragraf).

³⁰ Buhârî, “Cizye”, 18, IV/ 70.

³¹ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 26 (13. Dipnot).

³² İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 29 (5. Paragraf).

³³ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 26 (14. Dipnot).

من قال لا إله إلا الله مخلصا دخل الجنة و لم تمسه النار³⁴

مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَالْجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ؛ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ الْعَمَلِ³⁵

İlgili tercümede her iki hadisin kaynağı olarak da karşılaştırmayı kaydıyla Buhari 60/47 (Enbiya 47) verilmiş. İşaret edilen yerde böyle bir rivayet yer almamaktadır. Orada Hz. İsa'nın Tanrı edilmemesi, teslis gibi konular işleniyor. Ortak olarak sadece Allah'ın tekliğine, Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın O'nun kulu ve elçisi olduğuna, cennet ve cehennem hak olduğuna şahadet edenlerin cennete gireceğinden bahsediliyor. Ateşin değmemesi, hırsızlık ve zina meselesine yer verilmiyor.³⁶

d. “Alkame şöyle demiştir: İbn Mesud'a “sen cin gecesi Resulullah ile beraber miydin?” dedim. Cevaben “o gece Hz. Peygamberin yanında bizden hiç kimse yoktu” dedi.³⁷

عن علقمة قال قلت لابن مسعود كنت مع النبي ليلة الجن فقال ما شهدتها منا احد³⁸

حدثني عبيد الله بن سعيد حدثنا أبو أسامة حدثنا مسعر عن معن بن عبد الرحمن قال سمعت أبي قال سألت مسروقاً من آذن النبي صلى الله عليه وسلم بالجن ليلة استمعوا القرآن فقال حدثني أبوك يعني عبد الله أنه آذنت بهم شجرة³⁹

Dipnotta Buhari 63/32 (Menakıbü'l-Ensar 32) olarak verilmiş. İşaret edilen yerde cinlerden bahseden bir bab başlığı var ve orada İbn

³⁴ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 29 (5. Paragraf).

³⁵ Bkz. Buhârî, “Enbiya” 47, IV/139.

³⁶ Bkz. Buhari aynı yer.

³⁷ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafası*, 43-44 (52. Dipnot).

³⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 39 (3. Paragraf).

³⁹ Bkz. Buhârî, "Menakıbu'l-Ensâr", 32, IV/ 240-241.

Mesud'dan da bir rivayet mevcut fakat Alkame ve İbn Mesud arasındaki bu soru cevap ve yukarıda bahsedilen konu yer almamaktadır.⁴⁰

e. “el-Hasan el-Basri Resulullah'ın kabirler arasında namaz kılmaktan nehyettiğini rivayet etti”⁴¹

ان النبي صلى الله عليه و سلم نهي عن الصلاة بين القبور⁴²

Dipnot olarak Buhari'den 8/48, 54 (Salat 48, 54) olarak iki ayrı yer verilmektedir fakat her iki yerde de el-Hasan el-Basri'den böyle bir rivayet yer almamaktadır.

Gösterilen yerdeki konuya en yakın anlamdaki hadisler şu şekildedir:

لعن الله اليهود والنصارى اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد و يكره من الصلاة في القبور⁴³

Uzunca olan bu rivayette ravi el-Hasan el-Basri olmadığı gibi konu da kabirler arasında namaz kılmak değil, yahudilerin peygamberlerinin kabirlerini mescid edinmeleri ve hadisin devamında da oralarda bulunan resimler ve o resimlerin yok edilmesi var ki bir sonraki rivayette de vurgu mesciddeki resim ve figürlerle alakalı olarak görünüyor.

باب الصلاة في البيعة وقال عمر رضي الله عنه إنا لا ندخل كنائسكم من أجل التماثيل

التي فيها الصور وكان ابن عباس يصلي في البيعة إلا بيعة فيها تماثيل⁴⁴

f. “Yine pek çok hadiste cennetin yedinci kat gökte olduğunu rivayet ettiniz.”⁴⁵

و رويتم في غير حديث ان الجنة في السماء السابعة⁴⁶

⁴⁰ Bkz. Buhari aynı yer.

⁴¹ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 89 (184. Dipnot).

⁴² İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 66 (2. Paragraf).

⁴³ Buhârî, “Salat” 48, I/110.

⁴⁴ Buhârî, “Salat” 54, I/112.

⁴⁵ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 109 (12.dipnot).

Burada karşılaştır (krş) Buhari 8/1 (Salat 1) şeklinde direk alıntı değil karşılaştırılmak üzere bir dipnot verilmiş. Lâkin işaret edilen yerde miraç hadisesinden bahsedilmekte fakat Cennetin yedinci kat gökte olduğuna dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.⁴⁷

g. “Rasulullah’ın ‘varis için vasiyet yoktur’ buyurduğunu rivayet ettiniz”⁴⁸

لا وصية لوارث⁴⁹

Buhari 67/28 (Nikah 28) olarak gösterilen yerde böyle bir hadis yoktur. Orada “şiğar nikahı” ile ilgili aşağıdaki rivayet var.⁵⁰

عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهي عن الشغار
أن يزوج الرجل ابنته على أن يزوجه الآخر ابنته، وليس بينهما صداق: والشغار

h. “Amcamın şefaatinı istisna olarak kabul ettim, fakat aslında hicret yok.”⁵¹

اشفع عمي و لا هجرة⁵².

Buhari 56/94 (Cihad ve Siyer 94) olarak direkt ve 63/45 (Menakıbü'l-Ensar 45) olarak da karşılaştırın şeklinde iki ayrı dipnot verilmiştir. Cihad ve Siyer 94 de Yahudiler ile savaştan; Menakıbü'l-Ensar 45'te de hicret hadisesinden bahsedilmektedir. Fakat burada yukarıda bahsedilen metne ve konuyla ilgili bir rivayete ulaşılammıştır.⁵³

⁴⁶ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, 91 (2. Satır).

⁴⁷ Buhârî, “Salât”1, I/91-92.

⁴⁸ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 115 (32. Dipnot).

⁴⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, 129 (1. Paragraf).

⁵⁰ Buhârî, “Nikah” 28, VI/128.

⁵¹ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 119 (43.dipnot).

⁵² İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, 131 (2.satır).

⁵³ Buhârî, "Cihad ve Siyer" 94, III/232; "Menakıbü'l-Ensar" 45, IV/ 252-263.

i. “.....Allah korku bulunduğu zaman namazı kısaltmamızda üzerimize bir günah olmadığını bize bildirmiştir.⁵⁴

و اعلمنا رسول الله انه لا بأس بالقصر في الأمن أيضا عن الله عز و جل⁵⁵

Buhari 18/5, 11 (Taksiru’s-Salat, 5, 11) olarak dipnot gösterilen yerde namazların kısaltılması ile ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Fakat ilgili yerlerde ne korkudan ne de Allah’ın böyle bir bildiriminin olduğundan bahsedilmemektedir.⁵⁶

j. Rasulullah, Mudar kavmine beddua etmiş ve “ey Allah’ım! Mudar üzerine baskını artır ve onların üzerine Yusuf (a.s)un kıtlık seneleri gibi seneler gönder” demiştir.⁵⁷

و قد دعا رسول الله على مضر فقال اللهم اشدّد وطأتك على مضر و ابث عليهم

سنين كسني يوسف⁵⁸

Buhari 65/Sure 44 no: 2 (Tefsiru Sure 44 ‘ed-Duhan’ 2) dipnot olarak veriliyor. Burada 2. ve 3. Babta Kureyşe bedduadan bahsediliyor Mudar da geçiyor ama onlara beddua içeren bir kısım yer almıyor.

حدثنا يحيى: حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش، عن مسلم، عن مسروق قال: قال عبد الله إنما كان هذا، لأن قريشا لما استعصوا على النبي ﷺ دعا عليهم بسنين كسني يوسف، فأصابهم قحط وجهد حتى أكلوا العظام، فجعل الرجل ينظر إلى السماء فيرى ما بينه وبينها كهيئة الدخان من الجهد، فأنزل الله تعالى: {فارتقب يوم تأتي السماء بدخان مبين. يغشى الناس هذا عذاب أليم}. قال: فأتي رسول الله ﷺ فقيل: يا رسول الله، استسقى الله لمضر، فإنها قد هلكت. قال: (لمضر؟ إنك لجريء). فاستسقى فسقوا. فنزلت: {إنكم عائدون}. فلما أصابتهم الرفاهية عادوا إلى حالهم حين أصابتهم الرفاهية، فأنزل الله عز وجل: {يوم نبطش البطشة الكبرى إنا منتقمون}. قال: يعني يوم بدر

⁵⁴ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, 121 (63.dipnot) .

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 132.

⁵⁶ Buhârî, "Taksiru’s-Salat" 5, II/36; 11, II/ 38.

⁵⁷ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, 135 (93. dipnot).

⁵⁸ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 161.

Mesrûk dedi ki: Abdullah ibn Mes'ûd (R) şöyle dedi: Bu azâb ancak şu sebebden olmuştur: Çünkü Kureyş, Peygamber'e karşı isyanda ileri gitmek istediklerinde, Peygamber onlar aleyhine Yûsuf'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle sıkıştırılmaları için duâ etti. Bunun üzerine onlara bir kıtlık ve çetinlik isabet etti, hattâ kemikleri bile yediler. Kişi gökyüzüne bakarak da çetinlik ve meşakkatten dolayı kendisiyle gök arasında duman şeklinde birşey görürdü. İşte Yüce Allah şunu indirdi: "O hâlde semânın apâşikâr bir duman getireceği günü gözetle. O insanları saracaktır. Bu pek elem verici bir azâb (diyecekler)" (Duhân 44/10-11).

İbn Mes'ûd dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah'a gelindi de:

— Yâ Rasûlallah! Mudar kabileleri için Allah'tan yağmur iste, çünkü onlar helak oldular! sözleri söylendi.

Rasûlullah (s.a.s):

— "(Nasıl?) Mudar için mi duâ edeyim? Sen hakîkaten cür'et-kârsın!" buyurdu da akabinde yağmur duasını yaptı, onlar da yağmura doyuruldu.

Bunun üzerine "Siz hiç şübhe yok ki, tekrar dönecek olanlarsınız" (Duhân 44/15) indi.

Bu yağmurla onlara refah (bolluk ve rahat) isabet edince, onlar kendilerine refah isabet ettiği zamanki müşriklik hâllerine tekrar döndüler. Bunun üzerine Azîz ve Celîl Allah şunu indirdi: "Çok büyük bir şiddet ve savletle çarpacağımız gün muhakkak ki biz (onlardan) intikam alıcılarız" (Duhân 44/16).

İbn Mes'ûd: Bedir gününü kastediyor, dedi.⁵⁹

Bu metne bakılırsa Hz. Peygamber Mudar için beddua değil dua etmiştir. Ancak söz konusu beddua Ezan 128'de geçiyor.⁶⁰

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنْ صَلَاةِ الْعِشَاءِ؛ قَنَتَ: اللَّهُمَّ أَنْجِ عِيَّاشَ بَنِ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بَنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ

⁵⁹ Buhârî, "Tefsiru Sure 44 (ed-Duhan)" 2, 3, VI/39-40.

⁶⁰ Buhârî, "Ezan" 128, I/ 194-195.

بَن هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأْتِكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ

k. “Kim bunu kabul ederse şüphe yok ki yalan söylemiş, günaha girmiş olur.”⁶¹

من قال به فقد فجر⁶²

Hz.Ayşe'nin sözü (mevkuf hadis) olarak zikredilen bu haber için Buhari 23/33 (Cenaiz 33) olarak gösterilen dipnotta, cenaze yakınlarının ölü arkasından ağlamaları sebebiyle ölünün azap göreceği meselesi farklı rivayetlerle anlatılıyor fakat burada yukarıdaki cümleler yer almıyor.⁶³

Burada bir kısmına işaret etmeye çalıştığımız dipnot karşılaştırmalı kaynak tespiti göstermiştir ki, yapılan bilimsel çalışmalarda bazan bilgi-kaynak uyuşması olmayabiliyor.

Özellikle asli kaynaklara bilgi atfının zaruri olduğu telif ve tercüme eserlerde, sağlam ve doğru bilgiye ulaşmak, kaynak olarak gösterilen çalışma ve müellifi töhmet altında bırakmamak için verilen bilgi ile dipnotta gösterilen eserdeki bilginin örtüşüyor olması gerekmektedir. İşte bu esastan hareketle biz, bidayette de bahsettiğimiz gibi, örnek olarak muayyen bir klasik kaynak, onun tercümesi ve mütercimnin atıflarını mukayese etmekle, hem kadim eserlerin, hem tercüme edilen metnin hem de mütercimnin, işin uzmanı veya dikkatli bir okuyucu tarafından güvensizlikle itham edilmemesi için böyle bir çalışmayı ortaya koyduk. Niyetimiz tamamen kadim eserler ile sonraki çalışmalardaki referans (atıf) yollu irtibatın sağlam kurulması gerektiğini tamamen akademik mülhaza ve yöntemlerle sergilemektir.

⁶¹ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 137 (103.dipnot).

⁶² İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelâfi'l-Hadis*, 162.

⁶³ Buhârî, “Cenaiz” 33, II/79-80.

3. Dipnot Olarak Gösterilen Kaynakta Eksik Veya Farklı Olarak Yer Alan Hadisler

Dipnotta gösterilen bazı yerlerde ise Te'vil'in ana metni (Arapçası) ile Türkçesinde belirtilen bilgilerle tam örtüşmediği; birtakım eksiklik ve farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu başlık altında, ele alacağımız rivayetlerin Te'vil'deki arapça metni ile tercümedeki anlamın tam örtüşmeyen; eksiklik ve fazlalıklar içeren ibareleri örneklem yoluyla vermeye çalışacağız. Problem olarak en fazla karşılaşılan söz konusu bu eksiklik ve farklılıkların anlam ve konu itibariyle ciddi problemler teşkil etmediği yerler olduğu gibi, içeriği fazlasıyla etkilediği yerlere de rastlanmaktadır. Bunların bazılarını örnek verecek olursak;

a. “Komşusu kendisinin şerrinden emin olmayan kimse mümin değildir.”⁶⁴

و لم يؤمن من لم يأمن جاره بوائقه⁶⁵

والله لا يؤمن، والله لا يؤمن، والله لا يؤمن، قيل: مَنْ يا رسول الله؟ قَالَ الذي لا يأمن

جاره بوائقه⁶⁶

Buhari 78/29 (Edeb 29) olarak gösterilen dipnotta konu ve anlam aynı olmakla birlikte lafız farklılığı mevcuttur.

b. “Bir adam güzelliği, yüzünden gitmiş ve şekli bozulmuş olarak cehennemden çıkar.”⁶⁷

يُخرج من النار رجل قد ذهب حبره وسره⁶⁸

Karşılaştırım, Buhari 10/129 (Ezan 129) şeklinde verilen dipnotta yerine işaret edilen rivayetle karşılaştırıldığında kulların cehennemden çıkarılması ile ilgili uzunca bir metne rastlanıyor. Te'vilin Arapçası ve

⁶⁴ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 26 (17.dipnot).

⁶⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 30 (1. Paragraf).

⁶⁶ Buhârî, “Edeb” 29, VII/28.

⁶⁷ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafaası*, 26 (19. dipnot).

⁶⁸ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 30 (1.paragraf).

tercümesi ile dipnotta işaret edilen yerin aralarında sadece bir konu birliği olmasına rağmen anlam ve lafız birlikteliği yoktur.⁶⁹

c. “Said anasının karnında iken said olandır; şaki ise anasının karnında iken şaki olandır.”⁷⁰

السعيدُ من سعد في بطنِ أمِّه والشقيُّ من شقيِّ في بطنِ أمِّه⁷¹

ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا فَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ بَرَزِقِهِ ، وَأَجَلِهِ ، وَشَقِيٍّ ، أَوْ سَعِيدٍ⁷²

Krş. Buhari 82/1 (Kader 1) olarak gösterilen yerde anlam ve lafız yakınlığı var olmakla birlikte, tercümedeki tahrir bilgisinde, Te’vil’in arapça metnindekinden farklı bir lâfıza atıfta bulunulmuştur.

d. “Kıyamet günü havzıma birtakım insanlar gelecek sonra önümden çekilip uzaklaştırılacaklar. Ben de “Ey rabbim ashabcağızım, ashabcağızım” diyeceğim. Rabbim de “onlar senden sonra neler yaptılar bilemezsin. Senin vefatından sonra hep sırtını dönüp dinlerinden döndüler” diyecek.⁷³

لَيَرِدَنَّ عَلَيَّ الْحَوْضَ اقوامٌ ثم ليختلجن دُونِي، فاقول: أَيُّ رَبِّ أَصْحَابِي، أَصْحَابِي،

فَلَيُقَالُ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحَدْتُمْ بَعْدَكَ انهم لا يزالون مرتدين علي اعقابهم منذ فارقتهم⁷⁴.

وَإِنَّ أَنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤَخِّدُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي. فَيَقُولُ ، إِنَّهُمْ

لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَيَّ أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ⁷⁵

Dipnotta Buhari 60/8 (Enbiya, 8) olarak verilen yere baktığımızda ikinci metinle karşılaşıyoruz. Tercüme ve her iki metin karşılaştırıldığında ise, Te’vilin Arapçasında ve Türkçesinde bahsedilen “kıyamet günü havzıma bir takım insanlar gelecek sonra önümden çekilip uzaklaştırılacaklar” kısmı ile “onlar senden sonra neler yaptılar

⁶⁹ Bkz. Buhârî, “Ezan” 129, I/ 195-197.

⁷⁰ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafası*, 27 (24.dipnot).

⁷¹ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 30 (3.paragraf).

⁷² Buhârî, “Kader” 1, VII/ 210.

⁷³ Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafası*, 27 (26.dipnot).

⁷⁴ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 30 (4.paragraf).

⁷⁵ Buhârî, “Enbiya” 8, IV/110.

bilemezsin” bölümlerinin olmadığını; her iki metin arasında ise sadece “senin vefatından sonra hep sırtını dinlerinden dönüp gittiler” kısmının ortak olduğunu görüyoruz.

e. “Sen benimle Harunla Musa gibisin. Ancak benden sonra peygamber yoktur.”⁷⁶

انت مني بمنزلة هارون غير انه لا نبي بعدي⁷⁷

انت مني و انا منك⁷⁸

أما تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى؟⁷⁹

Dipnotta Buhari 62/9 (Ashabu'n-Nebi 9) olarak gösterilmektedir. Aynı babta konuyla alakalı iki ayrı rivayet yer almakta olup bunlardan birisi “Sen bendensin ben de sendenim” diğeri de “sen benim yanımda Harun’un Musa’nın yanındaki gibi bir konumda olmana rıza göstermez misin” şeklindedir. Bu iki rivayet telif yapılmış gibi görünüyor. Anlam yakınlığı olmakla beraber Te’vilin aslı ve tercümesiyle bire bir örtüşmemektedir.

f. “...Hz. Ömer’in bir cinn ile güreşip onu yendiği...”⁸⁰

و ان عمر صارع الجني فصرعه⁸¹

Krş. Buhari 8/75 (Salat 75) olarak verilen dipnot bilgisi esas alınarak Buhari’deki ilgili rivayete bakılmış fakat orada bir cinn hikayesinden bahsedilmekle beraber Hz.Ömer’in onunla güreşmesi ve onu yenmesinden söz edilmediği görülmüştür. Bu iki eser arasındaki rivâyetlerde ortak konu olarak sadece cinn’den bahsedilmesi var.⁸²

⁷⁶ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 27 (29.dipnot).

⁷⁷ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 30 (5.paragraf).

⁷⁸ Buhârî, "Ashabu'n-Nebi" 9, IV/ 207.

⁷⁹ Buhârî, "Ashabu'n-Nebi" 9, IV/208.

⁸⁰ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafası*, 30 (58.dipnot).

⁸¹ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 32 (6. satır).

⁸² Buhârî, “Salat” 75, I/ 118.

Dolayısı ile dipnot bilgisi ile kaynak bilgisi arasında hem eksiklik hem de farklılık söz konusudur.

g. “Hz. Ali, Ebu Hureyre’nin, abdestte, elbise giyerken sağdan başladığını duyunca su istemiş, soldan başlayarak abdest almış ve “vallahı Ebu Hureyre’ye muhalefet edeceğim” demiştir.⁸³

وبلغ عليا ان ابا هريرة يتدي بيمينه في الوضوء، وفي اللباس. فدعا بماء فتوضا، فبدا

بمياسره، وقال: لاخالفن ابا هريرة.⁸⁴

Tercüme sayfa 44 de krş. Buhari 4/18-19 (Vudu 18-19) şeklinde aynen olmasa da karşılaştıran diyerek verilen dipnota baktığımızda herhangi bir işe sağdan başlamayla alakalı bir durumun olmadığını; tam tersi sağla yapılmaması gereken işlerin anlatıldığını görüyoruz. Aynı şekilde Hz. Ali’nin Ebu Hureyre’ye muhalefetinden de bahsedilmiyor. Buhari’nin işaret edilen yerdeki hadis metinleri şu şekildedir.

إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ، وَإِذَا أَتَى الْحَلَاءَ فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ، وَلَا

يَتَمَسَّحُ بِيَمِينِهِ

إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْخُذُ ذَكَرَهُ بِيَمِينِهِ وَلَا يَسْتَنْجِحُ بِيَمِينِهِ وَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ⁸⁵

4. Konu ve Anlam Aynı (veya Yakın) Fakat Lafızların Farklı Olduğu Atıflar

Bazı dipnot atıflarında ise tercüme ve metinde bahsedilen konular ile dipnot olarak gösterilen yerlerdeki meseleler aynı veya birbirlerine yakın olduğu halde referans olarak gösterilen temel kaynaklardaki metinler lafız açısından farklılık göstermektedir. Bunlardan bir kısmı direkt atıf olduğu gibi bir kısmı da “bakınız” veya “karşılaştırınız” şeklinde ifade edilmiştir. Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz bazı örnekler şu şekildedir:

⁸³ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 44 (59.dipnot).

⁸⁴ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelîfi’l-Hadis*, 39 (Son paragraf).

⁸⁵ Buhârî, “Vudu” 18-19, I/47.

a. “Çalışınız ... herkes ne için yaratıldı ise onu işlemeye muvaffak olur. Saadet ehli ise saadet için çalışır, şekavet ehli ise şekavetine çalışır”⁸⁶

اعملوا فكل ميسر لما خلق له، أما من كان من أهل السعادة فهو يعمل للسعادة، ومن

كان من أهل الشقاء فيعمل للشقاء⁸⁷

اعملوا فكل ميسر لما خلق له، أما من كان من أهل السعادة فييسر لعمل أهل

السعادة، وأما من كان من أهل الشقاء فييسرون لعمل أهل الشقاوة⁸⁸

Buhari 65/sure 92, no:7 olarak gösterilen yerdeki rivayet ile tercüme ve metin arasında anlam aynı olmakla beraber çok az da olsa lafız farklılığı görülmektedir.

b. “Yer yüzünün balığın sırtında olduğu; cennete girenlerin ilk olarak bu balığın ciğerinden yiyeceği...”⁸⁹

و أن الارض على ظهر حوت و ان اهل الجنة ياكلون من كبده اول ما يدخلون⁹⁰

وأول طعام يأكله أهل الجنة فزيادة كبد الحوت⁹¹

أول طعام يأكله أهل الجنة زيادة كبد حوت⁹²

Buhari 63/51 ve 81/51 (Menakıbü'l-Ensar 51 ve Rikak 51) olarak verilen dipnotta gösterilen yere bakıldığında “Yer yüzünün balığın sırtında olduğu” kısmın yer almadığı görülmüştür.

Tercümeye bakıldığında “Yer yüzünün balığın sırtında olduğu” cümlesi ayrı bir cümledir, dipnot ise ikinci cümleye yani “cennetliklerin ilk yiyecekleri şeyin balığın ciğeri” olduğu kısmına aittir ve bu da

⁸⁶ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 27 (22. dipnot).

⁸⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 30 (3.paragraf).

⁸⁸ Buhârî, “Tefsiru Sure 92”, 7, VI/86.

⁸⁹ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 30 (59.dipnot).

⁹⁰ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 30 (7.satır).

⁹¹ Buhârî, "Menakıbü'l-Ensar" 51, IV/268.

⁹² Buhârî, “Rikak” 51, VII/200 (Senetsiz, bab başlığı olarak verilmiş).

kaynaklarda yer almaktadır gibi bir çağrışım da doğru gibi görünmektedir. Fakat metin ve tercümede yer alan “bu balığın ciğeri ” ifadesi bu anlayışı da maalesef zorlaştırmaktadır. Zira “bu balık” cümlesindeki “bu” işaret zamiri yer yüzünü sırtında taşıyan balığa işaret etmektedir.

c. “Ebu Hureyre bir tek mest ile yürümenin aleyhinde bir hadis rivayet etmiş Hz. Ayşe bunu duyunca tek mestle yürümüş ve “vallahı Ebu Hureyre’ye muhalefet edeceğim” demiştir.”⁹³

وروى حديثا في المشي في الحف الواحد فبلغ عائشة فمشت في حف واحد وقالت

لاخالفن أبا هريرة⁹⁴

لَا يَمْشِي أَحَدُكُمْ فِي نَعْلٍ وَاحِدَةٍ، لِيُخَفِّهَ جَمِيعًا، أَوْ لِيُنْعِلَهُمَا⁹⁵

Buhari 77/40 (Libas 40) olarak dipnot gösterilen yerdeki hadis de bir tek mestle yürümenin uygun olmayacağına dair Ebu Hureyre’nin rivayetinden bahsedilmesine karşın Hz. Ayşe’nin tek mestle yürümesi ve Ebu Hureyre’ye muhalefet edeceğim demesi yoktur. “Huf” ve “na’l” lafız farklılığı da söz konusu.

d. “Kim bir şeye yemin eder de yeminin bozmanın hayırlı olduğunu görürse kefarete versin ve hayırlı olanı yapsın.”⁹⁶

من حلف علي شيء فأرى غيره خيرا منه فليكفر وليأت الذي هو خير⁹⁷

وإذا حلفت على يمين فأريت غيرها خيرا منها فكفر عن يمينك ، وأت الذي هو خير⁹⁸

لا أحلف على يمين فأرى غيرها خيرا منها ، إلا أتيت الذي هو خير و تحللتها⁹⁹

Dipnot olarak verilen Buhari 83/1, 4, 18 (Eyman ve Nüzur 1, 4, 18)daki metinlerde “kim bir şeye yemin ederse” diye tercüme edilen cümlenin yerine “bir şeye yemin edersen” “bir şeye yemin edersem”

⁹³ Kırbaoğlu, *Hadis Müdafası*, 44 (57. dipnot).

⁹⁴ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 39 (5. Paragraf).

⁹⁵ Buhârî, *Libas* 40, VII/49.

⁹⁶ Kırbaoğlu, *Hadis Müdafası*, 55 (85.dipnot).

⁹⁷ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 46 (2.paragraf).

⁹⁸ Buhârî, "Eyman ve Nüzur" 1, VII/216.

⁹⁹ Buhârî, "Eyman ve Nüzur" 4, VII/222; 18, VII/229.

şeklinde şart cümleleri var. Anlam büyük bir oranda aynı olmakla beraber “özneler” farklılık göstermektedir.

e. “Nefsim elinde olana yemin ederim ki onlar sizin işittiğiniz gibi söylediklerimi işitirler.”¹⁰⁰

و الذي نفسي بيده انهم ليسمعون كما تسمعون¹⁰¹

والذي نفس محمد بيده ما أنتم بأسمع لما أقول منهم¹⁰²

والذي نفس محمد بيده ما أنتم بأسمع لما أقول منهم¹⁰³

Buhari 64/8, 12 (Meğazi 8, 12) olarak gösterilen yerde tercümeyle esas olan Te’vilin metniyle Buhari’de gösterilen kısım arasında anlam yakınlığı olmasına rağmen lafız farklılıkları göze çarpmaktadır.

f. “Eski topraklar Allah’a ve Resulüne aittir. Bilahare bu topraklar benden size verilmiştir. Binaenaleyh her kim ölü bir araziyi ihya ederse orası onundur.”¹⁰⁴

عادي الارض لله و لرسوله ثم هي لكم مني فمن أحيا مواتا فهو له¹⁰⁵

فقال عمر من أحيا أرضًا ميتة؛ فهي له¹⁰⁶

Buhari 41/15 (Hars ve Müzaraa 15) olarak gösterilen yerde eski toprakların Allah ve resulüne aidiyetinden ve peygamber tarafından ashabına verildiğinden bahseden merfu bir rivayet yer almamaktadır. Kim kullanılmayan araziye diriltirse (verimli hale getirirse) o arazinin, bu işi yapan kimsenin olacağı hususunda Hz. Ömer’in sözü olarak bir sahabi icthadı (Mevkûf) yer almaktadır. Ölü bir arazinin diriltilmesi ile ilgili ortak bir konu olmakla beraber burada verilen rivâyetin hem kaynak

¹⁰⁰ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 110 (17.dipnot).

¹⁰¹ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 106 (1.paragraf).

¹⁰² Buhârî, “Meğazi” 8, V/8-9.

¹⁰³ Buhârî, “Meğazi” 12, V/21.

¹⁰⁴ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 119 (44.dipnot).

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 131.

¹⁰⁶ Buhârî, "Hars ve Müzaraa" 15, III/70.

problemi var hem lafızlar arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. Mütercim'in, Te'vil'deki bu rivayet için kaynak verirken Buhârî'deki bu rivâyetin "Mevkûf" vechine işaret etmesi beklenirdi.

Bazı örneklerini burada zikrettiğimiz rivâyetlerin tercüme, Te'vil'deki Arapça metni ile dipnot gösterilen kaynaklardaki lâfızlar ve tesebbütü gibi cihetlerden arasında konu ve anlam yakınlığı olmasına rağmen lafız farklılıkları içeren hadisler bunlarla sınırlı değildir.¹⁰⁷

5. Telmih Yolu İle Yapılan Atflar

Sadedinde olduğumuz tercüme eserin dipnotlarından tespit edebildiğimiz başka bir husus da herhangi bir hadise direkt işaret etme yerine içerik ve anlam açısından göndermelerde bulunarak ortak içeriklere işaret edilmiş olmasıdır. Aslında sayın Kırbaşoğlu, bu tür dipnot göstermelerde asli kaynağa ve ondaki rivâyete direkt işaret etme yerine "bakınız" veya "karşılaştırınız" gibi lafızlarla gönderimde bulunsaydı daha isabetli bir adres gösterimi olurdu. Bu konu ile ilgili de birkaç örnek sıralayabiliriz.

a. "Karısı hakkında Hz. İbrahim'in "o kardeşimdir" sözü de mecâzi anlamda kullanılmış olan sözlerdendir. Halbuki İbrahim bu sözü söylerken müminlerin kardeş olduğunu kast ederek söylemiştir."¹⁰⁸ Aksi takdirde hakiki manasını kasederek yalana başvurusu düşünülemez.

قول ابراهيم هذه اختي الخيل في امرأته انما اختي يريد ان المؤمنین اخوة¹⁰⁹

قال ابراهيم لسارة هذه اختي في ذات الله عز و جل¹¹⁰

Buhari 68/10 (Talak 10) olarak verilen dipnotta Hz.İbrahim'in Hz.Sare hakkındaki sözüne işaret edilmiş fakat İbn Kuteybe'nin çıkarımında bulunduğu gibi "müminlerin kardeş olduğu"na dair bir ifade yer almamaktadır.

¹⁰⁷ Örnek metinler için bkz. Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 132 (84.dipnot); 137, (102.dipnot).

¹⁰⁸ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, 56 (89.dipnot).

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 46 (4.paragraf).

¹¹⁰ Buhârî, "Talak" 10, VI/168.

b. “Cafer b. Ebi Talib hakkında “zül-cenaheyn” diye isimlendirmesi...”¹¹¹

انه يطير مع الملائكة في الجنة و تسميته له ذا الجناحين¹¹²

ان ابنَ عُمَرَ إِذَا سَلَّمَ عَلَيَّ ابْنِ جَعْفَرٍ، قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحِينَ¹¹³

Buhari 62/10 (Ashabu'n-Nebi 10) olarak verilen dipnotta Hz. Peygamber'in Cafer b. Ebi Talib'i “zü'l-cenahayn ‘iki kanatlı’ olarak isimlendirdiğine işaret ediliyor. Kaynak olarak gösterilen yerde ise Abdullah b. Ömer'in Cafer'in oğluna “iki kanatlının oğlu” diye selam verdiğinden bahsediliyor. Evet atıfta bulunulan yerde iki kanatlılık meselesi var ve ona telmihte bulunulmuş ama kimin kime ne dediği ve ne cihetle bu vasfın dile getirildiği hususu asıl mesele ile örtüşmüyor.

c. “Resulullah zamanında kadınlar mescide gider ve erkeklerle namaz kılarlardı.”¹¹⁴

قد كن يخرجن في عهد رسول الله الي المسجد و يصلين مع الرجال¹¹⁵

باب خروج النساء الي المسجد بالليل و الغلس¹¹⁶

Burada da görüldüğü üzere Buhari 10/163 (Ezan 163) olarak verilen dipnottaki hadisle tercümenin ortak yönleri “kadınların namaz kılmak için mescide gitmeleri” meselesidir. Ancak burada da gerek Te'vil'de gerekse rivayet için işaret edilen asli kaynakta rivâyetlerin sevkedilişi de farklı muhtevası da.

¹¹¹ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafaası*, 112 (24. dipnot).

¹¹² İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 107 (2.paragraf).

¹¹³ Buhârî, "Ashabu'n-Nebi" 10, IV/209.

¹¹⁴ Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafaası*, 128 (81. Dipnot).

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, 147.

¹¹⁶ Buhârî, “Ezan” 162, I/209-210 (Tercümede 163 diyerek verilmiş ama 163. Bab yok).

d. “Yok eğer, gıybetten ve idrardan sakınmadığı için azap olunan hakkında dediği gibi Resulullah günahkar bir Müslümanı kast etmişse...”¹¹⁷

كما قال في المعذب بالغيبة و البول¹¹⁸

اما احدهما فكان يسعي بالنميمة و اما الاخر فكان لا يستتر من بوله¹¹⁹

Buhari 23/89 (Cenaiz 89) olarak gösterilen dipnotta hadiste geçen “gıybet ve idrardan sakınmadıkları için azab çeken iki kişiye” aynen alıntı şeklinde değil telmih yolu ile işaret edilmiştir. Lâkin burada asıl kaynağa atıf, kat’i bir gönderme olarak anlaşılmakta olup Buhârî’de aynı rivayetin yer aldığı intibana sebep olunmaktadır.

6. Anlatılan Konu İle Fazla Alakası Olmayan Atıflar

Yaptığımız karşılaştırmalarda, bizce dipnotta adres olarak gösterilen yerlerdeki rivayet ile tercümede anlatılan konu arasında fazla alaka olmadığına da rastlanmıştır. Mesela:

a. Ebu Said el-Hudri’den. O da Rasulullah’tan rivayet etmiştir. Rasulullah şöyle anlatmıştır: “Kabre konulduğu zaman kula melek gelir. Eğer kafir veya münafık ise o kula, Muhammed’i kastederek, ‘bu zat hakkında ne diyorsun?’ denir. O ‘bilmiyorum! İnsanların bir şeyler söylediğini duydum, ben de onu söyledim!’ der. Bunun üzerine melek, ‘sen zaten hiç bilmedin, kulak da asmadın, hidayete de ermedin!’ der.”¹²⁰

عن ابي سعيد الخدري عن النبي انه ذكر ان الملك ياتي العبد اذا وضع في قبره فان كان

كافرا او منافقا فيقال له ما تقول في هذا الرجل يعني محمدا فيقول لا ادري سمعت الناس يقولون

شيئا فقلته فيقول لا دريت و لا اتلبيت و لا اهدتيت¹²¹

¹¹⁷ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, 133 (90.dipnot).

¹¹⁸ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 160 (5.paragraf).

¹¹⁹ Buhârî, “Cenaiz” 89, II/103.

¹²⁰ Kırbasoğlu, *Hadis Müdafaası*, 133 (88.dipnot).

¹²¹ İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadis*, 160 (3.paragraf).

أَتَيْتُ عَائِشَةَ وَهِيَ تُصَلِّي فَفُكْتُ: مَا شَأْنُ النَّاسِ؟ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ، فَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قُلْتُ: آيَةٌ؟ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا: أَيْ نَعَمْ، فَفُكْتُ حَتَّى تَجَلَّيَ الْعَشِيُّ، فَجَعَلْتُ أَصْبُ عَلَى رَأْسِي الْمَاءَ، فَحَمِدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَتَيْتُ عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أُرَيْتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي، حَتَّى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ، فَأَوْحَى إِلَيَّ: أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ - مِثْلَ أَوْ - قَرِيبَ - لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، يُقَالُ مَا عَلِمَكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوْ الْمُؤِقِنُ - لَا أَدْرِي بَأَيِّهِمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالهُدَى، فَأَجَبْنَا وَاتَّبَعْنَا، هُوَ مُحَمَّدٌ ثَلَاثًا، فَيُقَالُ: نَمَّ صَالِحًا قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ. وَأَمَّا الْمَيَافِقُ أَوْ الْمُرْتَابُ - لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُ¹²²

Buhari 3/24 (İlim 24) ve 4/37 (Vudu 37) şeklinde verilen dipnot ile, gösterilen yerdeki hadisler karşılaştırıldığında; Ebu Said rivayetinin olmadığı, kabirde toplanma, inanıp inanmama gibi konulardan bahsedilmediği görülmektedir. Dolayısı ile Te'vil'deki konu ve metinle kaynak olarak gösterilen Buhari hadisinin pek bir alakasının olmadığına rastlanmaktadır.

¹²² Buhârî, "İlim" 24, I/29-30; "Vudu" 37, I/54.

SONUÇ

Yukarıda örnekleriyle ısbat etmeye çalıştığımız gibi, ilmi çalışmalarda gerek telif gerek tercüme gerekse tahrir meselelerinin ciddiyetle ele alınması, yapılan çalışmaların da ilmin icabettirdiği hassasiyet ve ciddiyetle yürütülmesi gereken bir tenkid ve tashih faaliyetine bir örnek teşkil eden bu çalışmamızda, İbn Kuteybe'nin "Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis"i ve Hayri Kırbaşoğlu tarafından "Hadis Müdafaası" adıyla yapılan Türkçe tercümesini esas alıp, tercümede dipnot olarak gösterilen hadislerin işaret edilen kaynaklardaki yerlerini tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken de özellikle ilk kaynak olarak gösterilen Buhari rivayetlerini esas aldık.

Her bir başlıkta üzerinde durduğumuz atıf, bilgi kaynağını verme tekniğindeki kusurlar, tercüme hataları, rivayetlerin kısmen veya tamamen mutabık olup olmadığı, lafzen farklılıklar, hem Te'vil'de hem tercümede hem de tercüme edilen İbn Kuteybe eserindeki hadislerin tahririnde içine düşülen hatalar, rivayetlerin lafzen uyuşmaması, sevk edilişi bakımından başlık veya konuyla ilgisiz oluşu, gerek sahabe ravilerindeki uyumsuzluk gerekse "Mefu" ve "Mevkûf"luk bakımından tessebbüt hataları v.s. dile getirilmiş ve bu hem Te'vil'in asıl metnindeki rivayetlerin lafzı cihetinden hem de eseri tercüme eden Hayri Kırbaşoğlu'nun ilgili rivayet için işaret edilen yerdeki rivayetle vâki uyuşmazlıklar, hadislerin bazan da lâfız farklarında da görüldüğü gibi bir biriyle farklı oluşu; konusal olarak mutabık düşmedikleri hatta göndermede bulunulan yerde ilgili rivâyete rastlanılmadığı örnekler tesbitlerimiz arasındadır. Bunlara ilaveten az da olsa tercüme kusurlarının olduğu yerlere de işaret ettik.

Bir başka hata ise tamamen teknik olup rivayetlerin tahriri yapılırken mütercim tarafından asli kaynakta işaret edilen hadis ne cihetle kaynak gösterildiğini; aynen mi, mana olarak örtüşen, şahid kabilinden mi yoksa telmihen mi asıl kaynağa atıf yapıldığını okuyucunun tefrik etmesine uygun düşmeyen tarzda olduğu müşahede edilmiş olup ana metinde bunların örnekleri yeterince verildi.

Yaptığımız karşılaştırma sonucu özellikle dipnotlarda kaynak olarak gösterilen yerde olmayan hadisler, eksik olanlar, konu farklılığı olanlar ve Te'vilin ana metni ve tercümesinde bahsedilen konu ile alakası olmayan hadislerin var olması özellikle dikkat çekmektedir..

Tercüme bir kitabı okuyan okuyucu, tercüme kitabın esas diline hâkim olmama, dipnot olarak verilen kaynakların da diline hâkim

olamama veya kaynağa ulaşamama, mütercime güven gibi sebeplerden dolayı tercümesi verilen hadislerin temel kaynaklardaki yerlerine ulaşım karşılaştırmasını yapmayı tercümede verilen bilginin doğruluğuna inanmaktadır. Fakat yapılan karşılaştırmalarda yukarıda bahsedilen durumlar gibi farklı sonuçlara ulaşılması okuyucuyu da yanlış bilgilendirme ve yanlış yönlendirme gibi bir sonucu da beraberinde getirmektedir. Zühul diyebileceğimiz, Bu tutarsızlık, alâkasızlık, kusurların ve farklılıkların elbette birtakım sebepleri vardır. Bunları:

Tahricin bizzat eseri tercüme eden hoca tarafından yapılmamış olma ihtimali;¹²³ Concordance gibi hadis indekslerinden hadisle ana metinde geçen ortak kelimedenden hareketle metnin kaynağa geçtiği şeklini kontrol (teyid, tahkik) etmeden dipnot verme;¹²⁴ hikâye, telmih, atıf gibi durumlara dikkat çekmeden direkt meselenin ortak paydasına işaret etme gibi durumlar bu türden yanlışlıkların oluşumuna sebebiyet verip zemin hazırlamış olabilir.

Te'vil'in müellifi İbn Kuteybe (ö: 276/889)¹²⁵ hadis tarihinde zirve diyebileceğimiz 3.asır alimlerimizdendir. Hadis ilminde otorite kabul edilen eserlerin müellifleri ile çağdaştır. Ölüm tarihleri açısından kronolojik olarak bakacak olursak Ahmed b. Hanbel (ö: 241/855) ile aralarında 34 veya 35 yıl, Buhari (256/870) ile ise 19 veya 20 yıl vardır. Bu sebeple kendisi de hadis ilmi açısından kaynak olarak değerlendirilebilir.¹²⁶ Onun Te'vil'inde diğer temel kaynaklardan farklı lafızlarla verdiği hadislerin belki onun verdiği şekli ile de rivayet edilişi olabilir.

¹²³ Lisans öğrencilerine mezuniyet tezi gibi çalışmalarla yaptırılmış olabilir.

¹²⁴ Arapça eserle kaynak gösterilen hadis kitabı arasındaki hadislerde ortak kelime olabilir fakat iki metin arasında bağlam ve anlam farklılığı da olabilir. Söz konusu iki metin bir bütün halinde karşılaştırılmazsa bu farklılığın farkına varılmayabilir.

¹²⁵ İbn Kuteybe için bkz. Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1999), 20/145-149.

¹²⁶ İbn Kuteybe'nin hadisçiliği hakkında bkz. Hatice Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Doktora, 2008).

Te'vil için söyleyebileceğimiz bir başka gerçek de eserin daha ziyade başta Mu'tezile olmak üzere¹²⁷ hadisleri anlamada farklılık gösteren ekollere karşı bir cevap ve hadis savunması niteliğinde olduğu gerçeğidir. Onun savunmak ve anlaşılır hale getirmek zorunda kaldığı hadisler ile cevap vermeye çalıştığı iddiaları da serdedenler genellikle bu grup mensuplarıdır. Bu ekollere mensup olanlar ise itirazda buldukları konular veya karşı çıktıkları hadisleri verirken belki de her zaman fikrin ve hadisin aslına sadık kalmayıp, bu fikir ve hadislerden kendilerinin anladıkları anlamı hadis metni formuna sokarak takdim etmiş olabilirler. Bu durumda Te'vil'deki lafız ve rivayet farklılıkları da İbn Kuteybe'den değil muarızlarının sunmuş oldukları metinlerden kaynaklanabilir.

Hatta bu grupların, bir kavramın “mefhumu muhalif”inden hareketle farklı bir sonuca varıp, vardıkları bu sonucu da Peygamber sözü (hadis) olarak sunmaya çalıştıklarına da rastlanabiliyor. Anladığımız kadarıyla “intikam alırlar korkusuyla yılanları öldürmeyi terk edenin kafir olacağı”nı iddia ettikleri rivayette bu türden bir karşıt anlamaya (mefhumu muhalefet) dayanmaktadır. Zira neredeyse hadisin temel kaynaklardaki bütün rivayetlerinde intikam alırlar korkusu ile yılanları öldürmeyi terk edenler için “leyse minna”¹²⁸ (bizden değildir) ibaresi yer almaktadır. Burada “biz” zamiri ile kastedilenler “müslümanlar” ise bunun mefhumu muhalifi olan “bizden olmayanlar” ise “müslüman olmayanlar” anlamına gelir. Onlara da “kafir” denir gibi bir sonuca varıyorlar.

İbn Kuteybe gibi otorite bir alimin bu tür rivayetleri muarızlarının takdim ettikleri şekliyle ciddiye alıp uzun uzun polemiğe girme, bazı yerlerde zorlamaya varan zoraki açıklamalar yapmaya¹²⁹ çalışma yerine hadis bilgisi ve birikimine dayanarak “sizin iddia ettiğiniz şekliyle kaynaklarda sahih bir hadis mevcut değildir” deseydi belki daha da iyi olurdu. Ama daha önce de ifade edildiği gibi kendi zamanında hadisler hala toplanıp kayda geçiyor olmasından, tasnif faaliyetlerinin nihayete

¹²⁷ Yazıcı, “İbn Kuteybe”, 20/147.

¹²⁸ Hadis Metinlerinde geçen “leyse minni/minna” kavramlarının incelenmesi hakkında bkz. Emrah Kandemir, “Kütüb-i Sitte Hadislerinde Geçen ‘Leyse Minni/Minnâ’ İfadeleri Üzerine Mütâlaa”, *Hikmet Yurdu* 14/28 (2021), 286-309.

¹²⁹ İbn Kuteybe'nin Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis'ine yönelik bazı tenkitler için bkz. Dülber, *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*, 197-204.

ermemesinden, tasnif edilen kaynakların müslümanlar arasında tam anlamıyla yaygınlaşmamış olmaması gibi daha nice sebebe bağı olarak bu tür rivayetler hususunda kesin ve net bir sonuca varamamış da olabilir.

Diğer taraftan İbn Kuteybe'ye göre hadis metinlerine çeşitli vasıtalarla ve çeşitli kaynaklardan farklı lafızlarla nakledilmiş olan rivayetlere ulaşabilmenin daha da kolay olduğu günümüzde, Te'vili tahkik eden çağdaş alimlerimizin, tercüme eden hocalarımızın te'vili yapılan ve aynı lafızlarla temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayetler için "bu rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır" gibi bir şerh düşmeleri de beklenebilirdi. Kaldı ki, görebildiğimiz kadarıyla muhakkikler zaten hadislerin tahririni yapmamışlar.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1413.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sabîh*. İstanbul: Çağrı, 1413.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İFAV, 5. Basım, 2012.
- Dülber, Hatice. *İbn Kuteybe ve Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Doktora, 2008.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*. thk. Abdulkadir Ahmed Ata. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1408.
- Kanarya, Bayram. "İbn Kuteybe'nin İhtilafı Hadislere Yaklaşımı -Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis Eseri Örneğinde". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/İDEKTA (2021), 33-43.
- Kandemir, Emrah. "Kütüb-i Sitte Hadislerinde Geçen 'Leyse Minnî/Minnâ' İfadeleri Üzerine Mütâlaa". *Hikmet Yurdu* 14/28 (2021), 286-309.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Hadis Müdafası*. Ankara: Otto, 2017.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe Ebû Abdillâh Muhammed b. Müslim b. Kuteybe El-Kûfî (Ö.276/889)". *Şarkiyat Mecmuası* 8 (2011), 181-196.
- Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV, 1999.